

Суханова Дарія Сергіївна,
старший викладач
Одеського державного університету внутрішніх справ

Особливості використання презумпцій в галузі прав людини

Аналізуються проблемні моменти, пов'язані з існуванням презумпцій, які містяться у міжнародно-правових документах у галузі прав людини. Виявлено закономірності та класифіковано правові презумпції в галузі прав людини.

Ключові слова: презумпція невід'ємності прав людини, тягар доказування, презумпція знання закону.

У процесі правового регулювання правовим презумпціям належить особлива роль. Будучи нетиповими правовими приписами, презумпції допомагають зрозуміти значущість інших правових приписів і є посередником серед норм права. Правові презумпції визнані в багатьох правових системах та активно використовуються правниками багатьох країн. Серед вчених, які займалися дослідженням презумпцій, можна виділити В. К. Бабаєва, Є. Ю. Веденєєва, В. В. Вітрянського, Н. С. Караніну, О. А. Кузнєцову, В. А. Ойгензіхта, Ю. О. Серікова, І. В. Сухініну, Ж.-М. Гроссена та інших дослідників. Презумпції у праві справляють суттєвий вплив на суспільні відносини шляхом реалізації своїх функцій та завдань соціально нормативного регулювання.

Серед актуальних, але недостатньо висвітлених питань у правовій науці проблема презумпцій у галузі прав людини. Проблема дослідження презумпцій у міжнародно-правових документах має теоретичне і практичне значення, оскільки права людини являють собою особливу галузь права, тому що в них концентруються головні цінності людства, такі, як, життя, свобода, гідність.

Практично всі документи з прав людини, прийняті в рамках ООН, прямо чи опосередковано виходять з презумпції про універсальність прав людини, їх неподільність та однакову значущість [1, с. 25]. В цьому контексті І. В. Сухініна робить висновок про те, що правовий статус особи ґрунтується на **презумпції невід'ємності прав і свобод людини** [2, с. 96]. Встановлення презумпції невід'ємності прав і свобод людини особливо важливе, оскільки властивість невідчужуваності означає неможливість непра-

вومیрного позбавлення володіння таким правом. Вся суть невідчужуваності прав людини полягає в тому, що ні письмова, ні усна, ні мовчазна відмова якоїсь людини від своїх природних прав не має жодних юридичних наслідків, бо ніхто інший не може бути їх власником. Стаття 1 Загальної Декларації прав людини проголошує, що «всі люди народжуються вільними і рівними в своїй гідності і правах». Дане формулювання засноване на високому ступені вірогідності припущення, що кожна людина при народженні набуває найважливіших елементів загальнолюдських цінностей, що становлять внутрішню структуру особи, — природні права і свободи, властиві соціальній природі людини, які необхідні для людського існування.

Стрижнем концепції природного права і прав людини є невід'ємна, вроджена людська гідність, що впливає із самої суті людства. Права людини не можуть гарантувати справедливості чи добробуту, проте вони захищають від приниження гідності. Людська гідність, як багатоаспектна цінність людини, глибоко проникла у зміст права. Дані підходи знайшли відображення і в правових позиціях Європейського Суду з прав людини, і у власних судженнях окремих суддів. У рішенні по справі S.W. проти Об'єднаного Королівства від 22 листопада 1995 р. Суд відзначив, що суттю Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. є повага свободи та гідності особи. В особливій думці по справі Коссі проти Об'єднаного Королівства суддя З.К. Мартенс наголосив, що повага гідності та свободи людини — це основний принцип у галузі прав людини, який лежить в основі різних конкретних прав, прописаних в Європейській конвенції [3].

Презумпція невизнання зворотної сили закону. Під зворотною силою закону в правовій науці розуміють поширення дії закону на всі ті життєві випадки та правовідносини, які мали місце до вступу його в силу.

Припущення щодо недопустимості зворотної сили законів, сформульоване положеннями Загальної декларації прав людини 1948 р., означає, що «не може накладатися покарання більш тяжке, аніж те, яке могло бути застосоване в той час, коли злочин був вчинений». У свою чергу, статтею 15 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права 1966 р. закріплено, що «ніхто не може бути визнаний винним у здійсненні якого-небудь карного злочину внаслідок якої-небудь дії або упущення, яке, згідно чинного в момент його здійснення внутрішньодержавного законодавства або міжнародного права, не було кримінальним злочином».

Презумпція, що аналізується, дуже цікава тим, що з міркувань загального блага зі сфери її дії можуть виводитися виключні випадки, які передбачають пом'якшення відповідальності за певні діяння або ж взагалі її скасування. Така зміна ситуації обґрунтовує і зміну презумпції. Вираженням цього стає «зворотна» презумпція — презумпція зворотної сили закону, що покращує становище особи, яка полягає в припущенні, згідно з

яким закон, що відмінняє або пом'якшує юридичну відповідальність, завжди має зворотну силу. Такі винятки прийняті всіма цивілізованими державами та закріплені в статті 15 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права 1966 р.

Презумпція свободи пересування і вибору місця проживання. У статті 13 Загальної декларації прав людини 1948 р. вперше було закріплено право людини на свободу пересування і вибір місця проживання. Вона стала основою для розробки європейських стандартів свободи пересування і вибору місця проживання [4, с. 101]. У статті 12 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права говориться: «Кожному, хто законно перебуває на території будь-якої держави, належить, в межах цієї території, право на вільне пересування та свобода вибору місця проживання».

Свобода пересування та вибір місця проживання на території будь-якої держави, в якій людина перебуває на законних підставах, являє собою одне з найважливіших особистих прав, яке прямо чи непрямо гарантується в ряді документів Ради Європи та підтверджується в рішеннях Європейського Суду з прав людини. Згідно з практикою Європейського Суду з прав людини держава має право встановлювати правила, що визначають критерії законності перебування іноземців на території країни. У випадку порушення встановлених правил можлива втрата статусу законного перебування, що може потягти за собою і втрату свободи пересування. До такого висновку Європейська Комісія дійшла при розгляді скарги Параманафан проти Федеративної Республіки Німеччини [5].

Презумпція добросовісності особи. Виходячи з дотримання невідчужуваних природних прав людини, держава визнає загальну добросовісність громадян. Особистість є індивідуумом, який має набір моральних та інтелектуальних властивостей, що відповідають загальноприйнятим моральним стандартам. Виходячи з викладеного, презюмується факт, що люди законслухняні і в силу своєї розумності та власної поваги своєї особистості. Тому загальною основою презумпції, що розглядається, є припущення про високий ступінь імовірності добросовісності кожної особи, яка до спростування не повинна і не може братися під сумнів — в цьому суть моральної презумпції добросовісності особистості [2, с. 111–112].

Однак у правовій теорії відсутнє єдине розуміння та визначення поняття добросовісності. Так, австралійський вчений Люк порівнює добросовісність зі «справедливістю, чесною поведінкою, розумним стандартом чесного ведення справ, порядністю, розумністю, порядною поведінкою, загальним етичним сенсом, розумністю, духом солідарності, суспільними стандартами справедливості, а також з фактичною чесністю» [6, с. 160]. Російський дослідник В. Ємельянов розглядає добросовісність наступним чином: особу слід вважати добросовісною в тому випадку, коли вона діє без

умислу завдати шкоду іншій особі, а також не допускає легковажності (самовпевненості) та недбалості щодо можливого заподіяння шкоди [7, с. 91].

Недобросовісність громадянина, тобто спростування презумпції добросовісності, в публічному праві виражається у встановленні та визнанні її вини в особливій процесуальній процедурі з попереднім врахуванням припущення невстановлення її винуватості. В зв'язку з цим презумпція невинуватості може розглядатися як наслідок загальної презумпції добросовісності особистості.

Щодо **презумпції невинуватості**, то її витоки можна знайти у римському праві. Однак уперше її сформулював Чезаре Бекарія в книзі «Про злочини і покарання». Першим нормативним актом, в якому закріплено презумпцію невинуватості, є Французька Декларація прав людини і громадянина 1789 р.

Нині презумпція невинуватості визначена у багатьох міжнародно-правових документах. Так, згідно з пунктом 1 статті 11 Загальної декларації прав людини «кожна людина, звинувачена у скоєнні злочину, має право вважатися невинуватою доти, доки її вина не буде встановлена в законному порядку шляхом гласного судового розгляду, при якому забезпечуються всі можливості для її захисту». Пункт 2 статті 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права встановлює: «Кожен обвинувачений в кримінальному злочині має право вважатися невинуватим, доки вина його не буде доведена згідно із законом». Таким же чином ця презумпція викладена в пункті 2 статті 6 Європейської конвенції про захист прав людини і її основних свобод.

Відмінності у формулюваннях презумпції невинуватості, що містяться в Декларації і в Пакті, зумовлюють і відмінності в способах або процедурах її спростування. Згідно з Декларацією презумпція невинуватості може бути спростована тільки в результаті судового розгляду. З визначення презумпції невинуватості, що міститься в Пакті й Конвенції, випливає, що вона може бути спростована й іншим встановленим законом способом. При цьому заборонено офіційно оголошувати кожному особу винуватою і поводитися з нею, як зі злочинцем, до моменту набуття обвинувальним вироком законної сили. На це звертає увагу і Європейський Суд з прав людини [8]. Вказана презумпція являє собою одну із найважливіших гарантій недоторканності особи, забезпечення її прав і свобод. Даний інститут має насамперед соціально-політичну природу, оскільки з'являється на певному етапі розвитку суспільства, коли різко постає питання про захист прав і свобод людини і громадянина [9, с. 327].

Презумпція знання закону — одна з перших презумпцій у праві. Досліджуючи презумпцію знання закону в міжнародно-правових документах про права та свободи людини, треба зазначити, що дане правове припущення знайшло відображення в Декларації про права та обов'язки окремих осіб, груп та органів суспільства, прийнятій 9 грудня 1998 р. Так,

стаття 14 Декларації проголошує, що держава несе відповідальність за прийняття законодавчих, судових, адміністративних або інших належних заходів з метою сприяння розуміння всіма особами, що перебувають під її юрисдикцією, своїх громадянських, політичних, економічних, соціальних та культурних прав. Далі в п. 2 статті, що розглядається, детально перераховані ці заходи: а) публікацію та поширення національних законів та положень, а також основних міжнародних договорів про права людини, що застосовуються; б) повний та рівний доступ до міжнародних документів у галузі прав людини, включаючи періодичні доповіді держави органам, заснованим на підставі міжнародних договорів про права людини, учасниками яких вона є, а також стислі звіти щодо обговорень та офіційні доповіді цих органів.

Завдяки даній категорії кожен суб'єкт, що порушив норму права, визнається таким, що знає чинне законодавство. Правило «незнання закону не звільняє від відповідальності» є висновком із беззаперечної правової презумпції знання закону і має особливості свого застосування у випадках, коли законом прямо встановлений спеціальний порядок ознайомлення суб'єкта з нормами права. Величезне значення даної презумпції полягає в тому, що вона служить важливим засобом забезпечення державної дисципліни і правопорядку і одночасно є однією з юридичних гарантій прав і свобод громадян. Для взаємовідносин особи і держави потрібне знання та розуміння громадянами своїх прав та обов'язків і вміння ними користуватися. Жити та здійснювати трудову діяльність у конституційній державі неможливо без знання законів, що виражають та визначають цілі суспільства, гарантії прав та свобод громадян, межі дозволеної та не дозволеної державою поведінки в інтересах суспільства.

Отже, презюмування факту визнання прав та свобод невідчужуваними має важливе гуманістичне значення, що втілило багатовіковий світовий досвід, характеризується сталістю. Правові презумпції в галузі прав людини і громадянина є основою доктрини, що визнає суб'єктом прав та свобод індивідуально кожну людину, і містять юридичні висновки, що відповідають загально визнаним демократичним стандартам прав та свобод людини і громадянина.

1. Добрянський С. Методологія дослідження змісту прав людини (до постановки проблеми) // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: Матеріали XIII регіональної наук.-практ. конф. 8–9 лютого 2007 р. — Львів: Львівський нац. ун-т імені Івана Франка, 2007. — 629 с.
2. Сухинина І. В. Презумпції в конституційному праві Російської Федерації. Дисс...канд. юрид. наук. — М., 2003. — 172 с.
3. *Eur. Court H. R. Cossey v. the United Kingdom*, Judgment of 27 September 1990. Series A. No. 184.
4. Баймуратов М. О., Максименко С. В. Стратегія інтеграції України до Європейського Союзу: політико-правовий аналіз // Право України. — 2001. — № 10. — С. 101–104.
5. *Eur. Commission H. R. Application 12068/86, Paramanathan v. Federal Republic of Germany*, Decision of 1 December 1986. DR. 1986. No. 51. P. 237.

6. *Luck H. K.* Good Faith and Contractual Performance // P. Finn (ed.), *Essays on Contract* — Sydney: The Law Book Company Limited, 1987. — P. 160.
7. *Емельянов В. И.* Разумность, добросовестность, незлоупотребление гражданскими правами. — М.: Лекс-Книга, 2002. — 160 с.
8. *Judgement of ECHR of 25 March 1983 Minelli v. Switzerland.* Para. 30 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.echr.coe.int.
9. *Бабаев В. К.* Презумпции в российском праве и юридической практике // Проблемы юридической техники: Сб. статей. — Нижний Новгород, 2000. — С. 323–330.

Шульц Оксана Анатоліївна,
здобувач Інституту держави і права
ім. В. М. Корецького НАН України

Генезис сучасної доктрини прав дитини у зарубіжних країнах: конституційно-правові аспекти

Досліджено процес становлення сучасної доктрини прав дитини у конституційному праві. Особливу увагу приділено порівняльному аналізу конституційних норм, що закріплюють правовий статус дітей у деяких зарубіжних країнах.

Ключові слова: права і свободи дітей, обов'язки дитини, правовий статус дитини.

Актуальність дослідження прав дитини, як з точки зору їх генезису, інституціоналізації системи цих прав, так і в аспекті їх реалізації, зумовлена низкою чинників, серед яких насамперед відсутність реального механізму захисту прав дітей. Незважаючи на задекларовані у Конституції України правові норми (ст. 24, 51, 52), а також тенденції щодо формування в Україні нової галузі ювенального права, діти, як одна з найбільш вразливих у соціальному плані верств населення, потребують усебічного правового захисту як з боку держави, так і інститутів громадянського суспільства.

На нашу думку, вирішенню багатьох проблем, що виникають у правовідносинах за участю дітей, сприятиме вивчення позитивного зарубіжного досвіду та врахування його у конституційній практиці України.

Безумовно, проблема реалізації та захисту прав дитини не нова. Питання, пов'язані з теоретичною розробкою прав дитини, досліджували зарубіжні й вітчизняні науковці. Так, В. І. Абрамов приділив увагу проблемі теоретичного обґрунтування правового статусу дітей; М. В. Антокольська, Я. М. Шевченко, О. В. Дзера, І. В. Дзера, С. П. Коталейчук, С. В. Нещінова, А. М. Нечаєва розглядали дітей як учасників галузевих правовідносин; Н. Е. Борисова підготувала комплексне монографічне дослідження, присвячене формуванню правового статусу неповнолітніх у